

voorjaar van 1798 is de dynamiek er uit, maar de revolutie loopt door tot september 1801 en ook daarna blijven de tegenstellingen tussen radicalen en gematigden een rol spelen, met de op het toneel teruggekeerde orangisten als derde partij. Li deze jaren spelen ook interessante discussies over het compenseren van de door Kuiper uitvoerig beschreven zuiveringen uit de eerste helft van 1798. Gegeven de toch al indrukwekkende hoeveelheid onderzoek is de beperking wel begrijpelijk, maar de lezer blijft toch met de vraag zitten hoe het verder ging. 1801, 1806 of 1813 waren logischer einddata geweest. Misschien zit er nog een vervolg in, dat wat mij betreft tot 1813 zou mogen doorlopen. Behalve met het vervolg zit ik ook een beetje met het voorafgaande. Te weinig komt de patriottentijd ter sprake, die voor Friesland uitvoerig is beschreven in de door W. Bergsma e. a. geredigeerde bundel uit het herdenkingsjaar 1987 (*Foruwz lân, wyv en bern: de patriottentijd in Friesland* (Leeuwarden, 1987)). Incidenteel wordt wel eens de rol van een Friese revolutionair in het voorafgaande decennium vermeld, maar dat had veel systematischer gekund, wat de verklaring van de processen ten goede was gekomen.

Een laatste kritische opmerking betreft het ontbreken van bijlagen. Het had de waarde van het boek als naslagwerk voor de Friese revolutie en als vergelijkingsmateriaal voor de revolutionaire ontwikkelingen in nationaal en internationaal perspectief sterk vergroot, wanneer gegevens over verkiezingsuitslagen, verhoudingen in de bevolking, biografische data en dergelijke systematisch bijeen waren gezet in een aantal bijlagen. Het boek is al zo omvangrijk dat die 50 bladzijden er ook nog wel bij hadden gekund.

Deze kritische opmerkingen moeten niet de indruk wegnemen dat mijn oordeel over het boek beslist positief is. Kuipers ontrafeling van de Friese revolutie vormt een aanzienlijke vergroting van onze kennis over het verloop van de Bataafse revolutie. Studies als de zijne maken een nieuwe kijk op de Bataafs-Franse tijd mogelijk. De finalistische benadering van C. H. E. de Wit met zijn onverholven sympathie voor de radicalen, die hij ook heeft neergelegd in de laatste *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* en waarmee hij Schama sterk heeft beïnvloed, is aan revisie toe, zoals De Wit zelf een eind heeft gemaakt aan het doorwerken van Colenbranders zwarte kijk op deze periode. Met name de beoordeling van de radicalen en het wegen van de rol die de Fransen hebben gespeeld, punten waarop De Wit zo sterk van Colenbrander afweek, zijn zaken die in het boek van Kuiper uitvoerig belicht worden. Een bijzonder waardevolle bijdrage dus in een debat, dat al meer dan een eeuw duurt.

R. E. de Bruin

J. Michman, M. Aptroot, ed., *Storm in the community. Yiddish polemical pamphlets of Amsterdam Jewry 1797-1798* (Cincinnati: The Hebrew Union College Press, 2002, viii + 527 blz., \$49,95, ISBN 0 87820 220 X).

De Bataafse omwenteling heeft grote gevolgen gehad voor de politieke status van de autonome Portugese en Hoogduitse 'naties'. De Verklaring van de rechten van de mens en de burger en het besluit over de scheiding van kerk en staat leidden tot het decreet over de 'gelijkstaat' der joden dat hen op 2 september 1796 als individuen het Bataafse burgerschap en kiesrecht verleende. In deze besluitvorming, waarmee de Nationale Vergadering vooruitliep op de voorstellen van de constitutiecommissie, had het patriotse joods-christelijke genootschap 'Felix Libertate' een aandrijvende rol gespeeld.

Niet alleen christelijke gemeentebesturen hadden aanpassingsproblemen, ook de parnassiem van de joodse gemeenten konden hun autonomie naar moeilijk loslaten. Uit protest verlieten begin 1797 ruim twintig leden de asjkenazische synagoge en stichtten een aparte gemeente,

Adath (of Adas) Jessurun. Bij hen voegde zich rabbijn Yizhak Graanboom (1738-1807). Deze 'verlichte' joden wensten een grotere mate van integratie in de Bataafse samenleving en minder macht voor de pamasjins. Toen de nationale stemming over het eerste ontwerp van de Staatsregeling voor de deur stond, richtten enkele leden van Adas Jessurun zich, anoniem, in geschrifte tot hun geloofsgenoten.

Als medium kozen zij de 'spectator'-vorm: een (twee)wekelijks verschijnend blaadje van 8 à 16 bladzijden. Van eind juli 1797 tot maart 1798 verschenen 24 afleveringen. De gekozen taal was Jiddisch, gedrukt in het Hebreeuwse letterschrift: geen teken van vergaande integratie. De 'oude' kehilla reageerde met elf eigen Diskursen. Michman en Aptroot vestigden al eerder de aandacht op deze uiterst zeldzame bron van kennis voor een aspect van de dramatische institutionele vernieuwingspogingen in Amsterdam. Zij verzorgden thans een gedeeltelijke teksteditie met een Engelse vertaling.

Een beknopte inleiding (1-27) plaatst deze pamfletten in hun historische en filologische context. Deze strijd tussen twee staatkundig-religieuze visies is geen verheffende lectuur. Men schold en lasterde er lustig op los. De auteurs gebruiken de dialoogvorm, die we van het trekshuit- en kroegpraatje kennen. De mannen van de 'naye kille', of nieuwe gemeente, verdeedigen zich tegen de monopolistische machtspositie die de parnassiem van de 'alte kille' tegenover hen poogden te handhaven, bijvoorbeeld inzake de levering van koosjer vlees. Zij spoorden hun lezers aan actief aan het Bataafse politieke leven mee te doen. De ratio voor de discussie verviel blijkbaar toen de oude parnassiem in maart 1798 waren afgezet. De staatsgreep van de radicalen onder leiding van Pieter Vreede zorgde voor opruiming. Toch bleef de 'naye kille' maar een klein groepje: nooit meer dan honderd leden. Onder koning Lodewijk Napoleon kwam de, gedwongen, hereniging tot stand.

Kortom, een interessante historische bron. Over de filologische waarde of editietechniek vermag ik niet te oordelen. Slechts een paar kanttekeningen. De inleiding is niet helemaal op de hoogte van recente literatuur, zoals die over 'Felix Libertate' of de betekenis van het emancipatiedecreet van 1796 (zie al *BMGN*, CXII (1997) 144). De uitgevers, die de vertaling overigens ruim van annotatie voorzien, hebben ongeveer eenderde van de originele teksten weggelaten: een paar zinnen, een alinea, een paar bladzijden of zelfs een hele aflevering. Wat we daardoor 'missen', maken zij niet duidelijk. Een index van alle persoonsnamen zou sommige gebruikers zeker welkom zijn geweest.

A. H. Huussen jr.

Y. Segers, e. a., ed., *Op weg naar een consumptiemaatschappij. Over het verbruik van voeding, kleding en luxegoederen in België en Nederland (19e-20e eeuw)* (Amsterdam: Aksant, 2002, 206 blz., €17,90, ISBN 90 5260 012 0).

De geschiedenis van de consumptie mag zich in een toenemende belangstelling verheugen. Dat sociaal-culturele historici, techniekhistorici en economisch historici hierbij verschillende richtingen opgaan, kan nauwelijks verbazen. Ook aan de besproken bundel is dit helaas goed te merken, hetgeen door de redactie grif wordt toegegeven. Niet zonder reden houden zij een pleidooi voor 'het uitwerken en definiëren van het begrippenapparaat en de periodisering/fasering van het onderzoeksveld.'

In het eerste artikel beschrijft Donald Weber de omstreden theorie van de socioloog Colin Campbell die het specifieke van de moderne consumptiemaatschappij ziet in een modern-hedonistische manier van consumeren, die samenhangt met het vermogen tot dagdromen en